PAVELDAS

Salantų (Žvainių) Gaidžio kalnas

Žvainių kaimo žemių šiaurės vakariniame pakraštyje, ties riba su Salantų miesto teritorija, Salanto upės kairiojo kranto slėnyje stūkso legendomis ir padavimais apipinta kalva, salantiškių vadinama Gaidžio kalnu. Tautosaka kalvą sieja su Salantų miesto ištakomis, o archeologiniai duomenys liudija, kad dar prieš Kristų joje buvo laidojami pirmieji salantiškių protėviai.

Gaidžio kalnas – moreninė, prieš 26 tūkst. metų slinkusio paskutinio ledyno tirpsmo suformuota kalva, kurią sudaro žvyro ir riedulių nuogulos. Ji ovalo plano, apie 140 m ilgio ir 60 m pločio, pailga šiaurės–pietų kryptimi, iki 2 m aukščio, siaurėja ir žemėja į pietų pusę. Upės slėnyje stūksanti vaizdinga kalvelė nuo seno traukė žmonių dėmesį. Pasakojama, kad savo forma seniau ji priminė gaidžio skiauterę, dėl to pradėta vadinti Gaidžio kalnu.

Kitas padavimas aiškina, kad šalia gyvenęs valstietis sykį sumanė nukirsti ir nešti į turgų gaidį. Išėjęs kirvio, grįžęs tvarte gaidžio neberado. Visur jo ieškojo, gaidys tarsi žemėn prasmego. Pavargęs prisėdo ir staiga išgirdo jį giedant kalvoje prie Salanto. Nubėgęs ir ten gaidžio neradęs, tik giedojimas sklidęs iš kalno. Nuo to laiko gaidys po vidurnakčio šaižiu giedojimu šiurpindavęs praeivius. Esą, nuo to laiko kalvą salantiškiai praminė Gaidžio kalnu. Tik pasitarus su klebonu ir pastačius ant kalvos koplytėlę, gaidžio giedojimas liovęsis.

Kiti senoliai pasakoja, kad slėnyje prie Salanto upės stovėję Senieji Salantai, o ant Gaidžio kalno – seniausi maldos namai, kuriuos sudegino kryžiuočiai. Kraštotyrininkas Ignas Jablonskis slėnio terasoje ir Gaidžio kalno papėdėje yra aptikęs lipdytos keramikos šukių, kurios liudytų, kad priešistoriniais laikais čia galėjusi būti senovės gyvenvietė, menanti kovų su kryžiuočiais laikus.

Dar vienas padavimas mena, kad ant kalno senovėje dvaras stovėjęs, o jam prasmegus čia laidoti žmonės. Archeologijos duomenys patvirtinta, kad kalvoje veikė pagoniškos kapinės. Pietinėje Gaidžio kalno dalyje Ignas Jablonskis 1968 m. pastebėjo 5 pilkapius, iš kurių porą sunaikino Imbarės kolūkis, iškasęs čia žvyrduobę. Iki mūsų dienų išliko arčiau kalvos vidurio, vakariniame pakraštyje esanti 3-jų pilkapių grupė. Šiauriausiai stūksantis didžiausias pilkapis yra 10 m skersmens ir 0,7 m aukščio. Į pietus–pietvakarius nuo jo yra apie 5,5 m skersmens ir 0,5 m aukščio antrasis pilkapis. 14 m į pietus nuo pastarojo matosi smarkiai žvyrduobės suardytas trečiasis pilkapis. Manoma, kad šalia aprašytųjų pilkapių esama mažesnių, visiškai suplokštėjusių pilkapių, kurie vizualiai neišsiskiria.

Didįjį pilkapį 1997–1998 m. tyrinėjo Vilniaus universiteto archeologas, docentas Algimantas Merkevičius. Tyrinėjimai parodė, kad pilkapio sampilas supiltas iš smėlio ir akmenų. Ties pilkapio pagrindu išsiskyrė du koncentriniai akmenų vainikai: išorinis apie 10 m, o vidinis – 5 m skersmens. Tarp vainikų rasti 4 nedideli, ovalo pavidalo vainikėliai, kurių akmenys mažesni ir krauti dviem aukštais. Akmenų vainikėliuose ir tarp akmenų surasti 7 degintiniai žmonių kapai, kurių kaulų trupiniai buvę surinkti iš laužo kartu su degėsiais ir supilti į nedideles lipdytas molines urnas. Manoma, kad pilkapiuose salantiškių protėviai laidojo artimuosius I tūkstantmečio prieš Kristų II pusėje.

I tūkstantmetyje po Kristaus mirusiuosius pradėta laidoti plokštiniuose kapuose, nesudegintus. Naujajam kapinynui buvo parinkta aukščiausia kalvos dalis, kurioje dabar stovi koplyčia. Apie buvusį kapinyną liudija įvairūs archeologiniai radiniai – žalvariniai papuošalai, geležiniai ietigaliai ir pan., kuriuos XX a. 3–4 dešimtmečiais aptiko Žvainių kaimo naujakuriai, kasdami iš kalvos šiaurinės–šiaurės

(Nukelta į 6 p.)

Gaidžio koplyčios altorius su liaudies meistro Petro Kalendos darbo Švč. Mergelės Marijos skulptūromis. Fot. Petras Kalenda. 1948 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys.

Liaudies meistras Petras Kalenda prie Gaidžio kalno koplyčios. Nežinomas fotografas. 1956 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys.

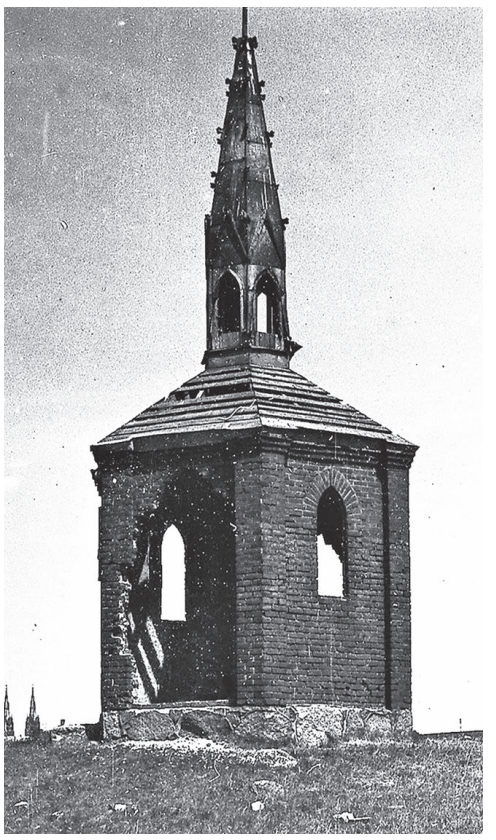

Sovietmečiu apgriauta Gaidžio kalno koplyčia. Fot. Juozas Mickevičius. 1968 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys.

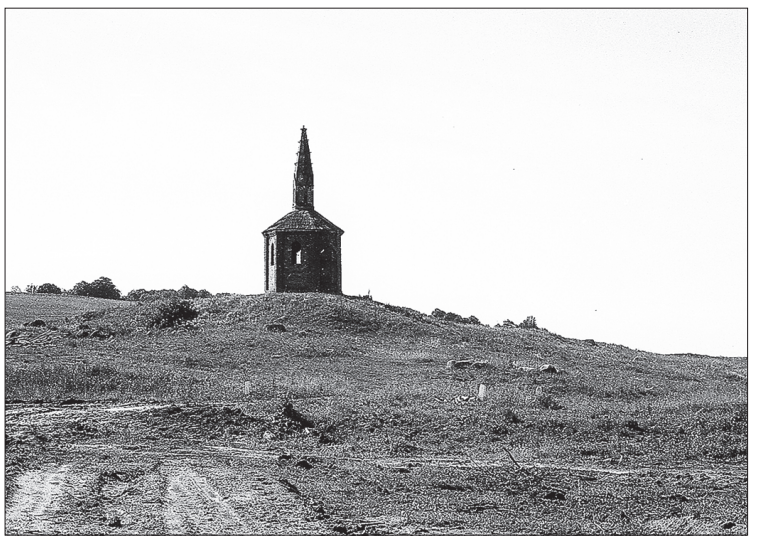

Gaidžio kalnas iš šiaurės–šiaurės vakarų pusės. Fot. Julius Kanarskas. 1985 m.

Viliaus Orvido restauruota Gaidžio koplyčia ir aplinkui ją rožinio pavidalu sukrautos akmenų krūvos. Vaizdas iš šiaurės rytų pusės. Fot. Julius Kanarskas. 1989 m.

Viliaus Orvido sukurtas altorius „Ave Marija“ su akmenine Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu Jėzumi skulptūra. Koplyčios vidines sienas puošia dailininko Vaidoto Žuko tapytos freskos. 2003 m. Salantų regioninio parko archyvas.

Vandalų sudaužytos koplyčios altoriaus skulptūros. Fot. Algirdas Mulvinskas. 2005 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys.

Salantų (Žvainių) Gaidžio kalnas

(Atkelta iš 5 p.)

rytinės dalies žvyrą ir akmenis statyboms. Šis kapinynas netyrinėtas, todėl duomenų apie mirusiųjų laidojimo papročius nėra. Lietuvos istorijos instituto archeologas Valdemaras Šimėnas jame šalia koplyčios aptiko gludinto akmens įtveriamąjį kirvelį, kuris saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Kita grupė padavimų ir kultūros paveldo objektų Gaidžio kalną sieja su pagonių kultu. Kalvos pietrytiniame šlaite guli 1,35 x 1,4 m dydžio, nuo 50 iki 70 cm aukščio, rusvai pilko stambiagrūdžio granito akmuo, kurio viršutinė plokštuma nugludinta, beveik lygiu paviršiumi. Antrasis žmogaus apdorotas akmuo guli į šiaurės rytus nuo pirmojo, vienoje iš akmenų krūvų. Tai pilkas vidutinio grūdėtumo, 85 x 85 cm dydžio ir apie 35 cm storio granitas, kurio viršutinė plokštuma nulyginta. Manoma, kad pirmasis akmuo galėjo būti atvilktas iš greta numelioruotų laukų, o antrąjį iš kitos vietos 1988 m. atvežė Vilius Orvidas. Abu akmenis 1992 m. ir 2013 m. aptiko Kultūros paveldo centro archeologai. Panašų akmenį Imbarės piliakalnio papėdėje ištirtoje pagonių šventvietėje 1984 m. rado Lietuvos istorijos instituto archeologas Vytautas Daugudis. Pagal jį, šio tipo apeiginiai akmenys datuotini I tūkstantmečio II puse–II tūkstantmečio pradžia.

Taip pat pasakojama, kad Gaidžio kalne buvęs didelis akmuo, kurį velnias nešęs norėdamas užversti Salantų bažnyčios duris. Anksti rytą gaidžiui užgiedojus, velnias akmenį pametė taip ir nepasiekęs bažnyčios.

Legendos mena, kad priešistoriniais laikais kalvoje gyveno vaidilutės, tarnavusios Alkos kalne veikusioje žalčių dievo Pilvyčio šventykloje. Jos čia augino ir maitino žalčius, priiminėjo iš apylinkės valstiečių Pilvyčiui atneštas aukas. Daugiausia buvo aukojami šio dievo mėgstami skilandžiai, todėl vietovė buvusi pavadinta Skilandžiais.

Skilandžių vietovė rašytiniuose istorijos šaltiniuose minima nuo 1556 m. Ją sudarė dvaras ir kaimas, vėliau peraugęs į miestelį. Pasak padavimo, sykį po didelių liūčių visą Salanto slėnį užliejo vandenys. Ištvinusia upe, įsikibę į didžiulį ąžuolą, plaukė du žemaičiai. Jiems sustojus ties Skilandžiais pailsėti, vienas pamatė vandens apsuptą salą ir sušuko: „Veiziek, sala ontaa!“. Esą, nuo to laiko Skilandžius pradėta vadinti Salantais. Iš tikrųjų Skilandžių dvaras ir miestelis Salantais pavadinti apie 1638 metus. Kodėl tai buvo padaryta, kalbininkai ir istorikai dar nenustatė.

Salantiškis lietuviškų kalendorių leidėjas Aleksandras Bendikas manė, kad ant Gaidžio kalno buvusi XVII a. pastatyta pirmoji Salantų šv. Mikalojaus bažnyčia. Esą, jos nelikus, toje vietoje salantiškiai pastatė medinę koplytėlę.

Gaidžio kalnas nuo XVI a. vidurio stūksojo Salantų dvaro žemėje, kurioje veikė bendrosios dvaro ir miesto ganyklos. Per Lietuvos žemės reformą dvarą 1922–1927 m. išparceliavus, kalva atsidūrė naujai įkurto Žvainių kaimo žemėje. Naujakuriai statyboms nukasė nemažą kalvos dalį, tačiau atradus įvairių senienų, karjeras buvo apleistas, o medinės koplytėlės vietoje 1937 m. pastatyta mūrinė koplyčia. Jai naudojo plytas, kurias savo plytinėje, stovėjusioje Žvainių kaime šalia Gaidžio kalno, išdegė verslininkas, Kretingos vartotojų bendrovės vedėjas Juozas Pabrėža. Naujoji koplyčia buvo neogotikinio stiliaus, šešiakampio plano, vienanavė, su šešiašlaičiu stogu ir aukštu bokšteliu, kurio viršūnėje iškilo kaltinis ornamentuotas kryželis-saulutė.

Prieš karą per Gegužines pamaldas prie Gaidžio koplyčios rinkdavosi Salantų ir Žvainių gyventojai pasimelsti už mirusiuosius, giedojo šventas giesmes. Tuoj po karo pasklido gandai, kad po koplyčios grindimis esą užkasti didžiuliai turtai, todėl lobių ieškotojai netruko pastatą nuniokoti. Salantų gydytojo Jono Simaičio rūpesčiu koplyčia buvo suremontuota, o liaudies meistras Petras Kalenda 1948 m. padarė naują altorių, Švč. Lurdo Marijos ir dvi Švč. Mergelės Marijos skulptūras. Pasakojama, kad prieš abitūros egzaminus mokiniai eidavo prie koplyčios prašyti Aukščiausiojo pagalbos, triskart apeidavo keliais aplinkui ją, kiti koplyčios sienų plytose išraižydavo savo vardus.

Ateizmo klestėjimo laikais koplyčia buvo apleista, skulptūrų ir altoriaus neliko, dalis sienų nuardyta. Apgriuvusią koplyčią 1988 m. atstatė akmens skulptorius Vilius Orvidas, o jo bendramintis vilnietis dailininkas Vaidotas Žukas vidines sienas ištapė freskomis su siužetais iš Švč. Mergelės Marijos gyvenimo. 1988 m. gegužės 8 d. Gaidžio koplyčia buvo konsekruota.

Jos viduje Vilius Orvidas 1989–1990 m. įrengė akmens kompoziciją „Ave Marija“ – altorių su granitine Švč. Dievo Motinos skulptūra. Teritoriją aplinkui koplyčią apsodino ąžuoliukais ir atitvėrė stambių akmenų grupėmis, kurios iš skrydžio turėjo priminti didelį rožinį (rožančių). Apleistą žvyrduobę užsodino eglaitėmis. Priešais koplyčią pastatė monumentalų medinį kryžių su Nukryžiuotojo skulptūra, kuris iki mūsų dienų neišliko.

1999 m. uraganas „Anatolijus“ nugriovė koplyčios bokštą su dalimi stogo, o 2005 m. vandalai išniekino altorių, sudaužė jame stovėjusias skulptūras. Salantų miesto seniūnijos ir parapijos lėšomis koplyčia buvo atstatyta, o altorius su skulptūromis restauruoti. Apaštališkoji penitenciarija Romoje 2011 m. vasario 19 d. suteikė 7 metams visuotinius atlaidus Gaidžio Švenčiausios Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčią lankantiems titulinės šventės dienoje gegužės 31 d.

Šiuo metu Gaidžio kalnas patenka į valstybės saugomą teritoriją – Salantų regioninį parką. Kalvoje esantys pilkapiai ir kapinynas paskelbti nacionalinio reikšmingumo lygmens kultūros paminklu, turinčiu archeologinį, mitologinį ir kraštovaizdžio vertingųjų savybių pobūdį. Koplyčioje esanti kompozicija „Ave Marija“ pripažinta registriniu kultūros paveldo objektu. 2002 m. Salantų regioninio parko direkcija Salantuose prie Dariaus ir Girėno gatvės pastatė kelio nuorodą link Gaidžio kalno, o 2006–2007 m. priešais kalvą įrengė atokvėpio vietą su automobilių stovėjimo aikštele ir informaciniu stendu. Gaidžio kalnas, kaip ir netoliese esantys Imbarės piliakalnis bei Orvidų sodyba – vienas labiausiai lankomų Salantų krašto objektų.

Julius KANARSKAS
Istorikas

Gaidžio kalnas su koplyčia nuo Salantų pusės. Fot. Julius Kanarskas. 1997 m.

Gaidžio koplyčia po Anatolijaus uragano. Fot. Julius Kanarskas. 1999 m. gruodžio 8 d.

Gaidžio kalnas iš šiaurės vakarų pusės. Fot. Julius Kanarskas. 2010 m.

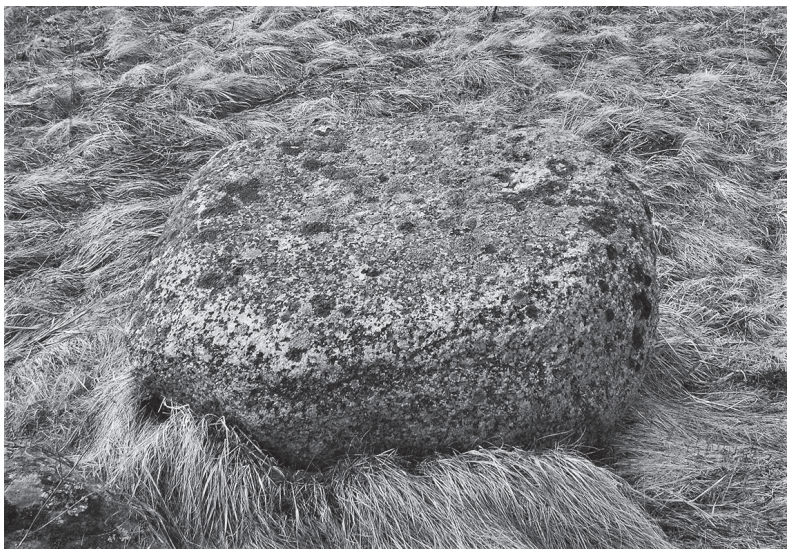

Kalvos pietrytiniame šlaite gulintis pirmasis akmuo gludintu paviršiumi. Fot. Julius Kanarskas. 1999 m.

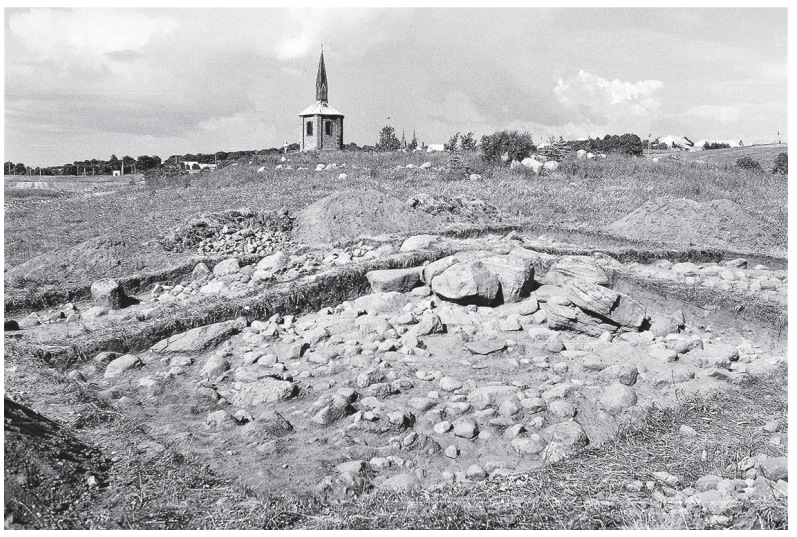

Didysis pilkapis archeologinių tyrinėjimų metu. Fot. Julius Kanarskas. 1997 m.

Rožinio akmenų krūvoje esantis antrasis akmuo gludintu paviršiumi. Fot. Arūnas Strazdas. 2013 m. Kultūros paveldo centro archyvas.